

DOI: <https://www.doi.org/10.36719/2663-4619/64/91-93>

Şəhriyar Rəhman oğlu Cəfərzadə
Bakı Dövlət Universiteti
magistrant
shahriyarjafari11@gmail.com

CƏMIYYƏTİN MƏDƏNİ HƏYATINDA İŞTİRAK ETMƏ HÜQUQUNUN REALİZƏSİNİN DİGƏR HÜQUQLARLA QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ

Açar sözlər: insan hüquqları, əqli mülkiyyət hüquqları, mədəni hüquqlar, cəmiyyətin mədəni həyatında iştirak etmə hüququ, mədəniyyət hüququ

Interrelation of the realization of the right to participate in the cultural life of society with other rights

Summary

As one of the basic human rights, the right to participate in the cultural life of community is intertwined with the number of human rights. When we analyze both the norms of international law and domestic norms, we see this feature of the law. Thus, in the norms of international law, creative freedom and intellectual property rights are considered together with the right to participate in cultural life. Although the Constitution of the Republic of Azerbaijan specifies the rights mentioned separately, the content of these norms connects these rights. Thus, both literary and artistic, as well as scientific and technical activities, which are part of creative freedom, are considered participation in cultural life. The implementation of these two activities creates intellectual property rights.

Key words: human rights, intellectual property rights, cultural rights, right to participate in cultural life of community, information right, cultural right

Giriş

İnsan hüquqlarını təşkil edən bir sıra hüquqlar kimi cəmiyyətin mədəni həyatında iştirak etmə hüququ da, bir sıra digər hüquqlarla qarşılıqlı əlaqədədir. Qeyd olunan əlaqə bu hüquqların realizəsi prosesində özünü daha da, qabarıq formada göstərir. Belə ki, bir sıra hallarda müəyyən hüquqların həyata keçirilməsi digər hüquqlar olmadan qeyri-mümkün olur. Bir-birindən daim asılı olmaq və daim qarşılıqlı fəaliyyət göstərməsi elə insan hüquqlarının əsas xüsusiyyətidir. Cəmiyyətin mədəni həyatında iştirak etmə hüququ da əsas insan hüquqlarından biri kimi bir çox hallarda istər mədəni hüquqlara daxil olan hüquqlar, istərsə də, digər kateqoriya insan hüquqları ilə hər zaman qarşılıqlı fəaliyyət göstərir. Aşağıdakı yazıda cəmiyyətin mədəni həyatında iştirak etmə hüququnun hansı insan hüquqları ilə qarşılıqlı əlaqədə olması qısa şəkildə təhlil olunacaqdır.

Yuxarıda da, qeyd olunduğu kimi cəmiyyətin mədəni həyatında iştirak etmə hüququ mədəni hüquqlar kateqoriyasına daxildir. Bu baxımdan adıçəkilən hüquq əsasən mədəni hüquqlarla qarşılıqlı əlaqədədir. Hansı hüquqların mədəni hüquqlara aid olması 1966-cı il Sosial, İqtisadi və Mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktda göstərilmişdir. Mədəni hüquqların siyahısı, əhatə dairəsi sonrakı illərdə ictimai münasibətlərin inkişafı ilə əlaqədar olaraq dəyişilsə də, qeyd olunan Beynəlxalq sənəd bu sahədə qəbul edilmiş əsas sənəd kimi öz aktuallığını bu gündə qorumaqdadır. “İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktın (1966) 15-ci maddəsində deyilir:

“1. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər hər bir şəxsın:

- a) mədəni həyatda iştirak etmək;
- b) elmi tərəqqinin nəticələrindən və onların praktiki tətbiqindən istifadə etmək;
- c) müəllifi olduğu hər hansı elmi, ədəbi, yaxud incəsənət əsərlərinin nəticəsində meydana çıxan maddi və mənəvi maraqların müdafiəsindən istifadə etmək hüququnu tanıyırlar.

2. Bu Paktda iştirak edən dövlətlərin bu hüququ tam şəkildə həyata keçirmək üçün görəcəyi tədbirlər sırasına elmi və mədəni nailiyyətlərin mühafizəsi, inkişafı və yayılması üçün vacib olanlar da daxildir.

3. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər elmi tədqiqatlar və yaradıcılıq fəaliyyəti üçün qeyd-şərtsiz olaraq lazım olan azadlığa hörmət etməyi öhdələrinə götürürlər.

4. Bu Paktda iştirak edən dövlətlər elmi və mədəni sahələrdə beynəlxalq əlaqə və əməkdaşlığın həvəsləndirilməsi və inkişafından irəli gələn faydanı təsdiq edirlər”.

Bundan əlavə 1948-ci il Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 27-ci maddəsində də, “Hər bir insanın cəmiyyətin mədəni həyatında sərbəst iştirak etmək, incəsənətdən zövq almaq, elmi tərəqqidə iştirak etmək və ondan bəhrələnmək hüququna malik” olması qeyd edilmişdir.

Hər iki beynəlxalq sənədin məzmununun təhlilində aydın olur ki, cəmiyyətin mədəni həyatında iştirak etmə hüququ əsasən yaradıcılıq azadlığı, əqli mülkiyyət hüququ və mədəniyyət hüququ ilə qarşılıqlı əlaqədədir. Qeyd

olunan hüquq və azadlıqlar cəmiyyətin mədəni həyatında iştirak hüququ ilə birbaşa əlaqəlidir. Bundan əlavə, cəmiyyətin mədəni həyatında iştirak etmə hüququ, bəzi insan hüquqları ilə də, dolaylı olaraq bağlıdır. Belə hüquqlara ana dilindən istifadə hüququ, təhsil hüququ aiddir.

UNESCO tərəfindən 2001-ci ildə qəbul edilmiş Mədəni Müxtəlifliyin Qorunmasına dair Bəyannamənin 5-ci maddəsini təhlil etdiyimizdə mədəni həyatda iştirak etmə hüququ ilə təhsil hüququnun qarşılıqlı əlaqədə olduğunu görürük. Həmin maddənin mətnində qeyd olunur ki, mədəni hüquqların ümumbəşəri, bölünməz və bir-birindən asılı olan insan hüquqlarının ayrılmaz hissəsi olması, yaradıcı müxtəlifliyin çiçəklənməsi üçün Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 27-ci maddəsinin və İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 13 və 15-ci maddələrində müəyyənləşdirilən mədəni hüquqların tam həyata keçirilməsinin tələb edilməsi, bu səbəbdən də, hər kəsin öz fikirlərini ifadə etmək və əsərlərini seçdiyi dildə, xüsusən də ana dilində yaratmaq və yaymaq hüququna malik olması; bütün şəxslərin mədəni şəxsiyyətlərinə tam hörmət edən keyfiyyətli təlim və təhsil almaq hüququ; və hər kəsin seçdiyi mədəni həyatda iştirak etmək və insan hüquqları və əsas azadlıqlarına hörmət etməklə öz mədəni təcrübələrini aparmaq hüququ olması qeyd olunmuşdur. Adıçəkilən maddədə Ümumdünya insan hüquqlarının 27-ci maddəsinin və İqtisadi, Sosial və Mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın və 15-ci maddələrinin nədən ibarət olması yuxarıda qeyd olunmuşdur. Bu baxımdan keyfiyyətli təhsilin olması cəmiyyətin mədəni həyatında iştirak hüququnun realizəsinin əsas vasitələrindəndir. Qeyd edilən bilirik ki, təhsillə bağlı dövlət siyasəti nə qədər səmərəli olarsa mədəni həyatda iştirak etmə hüququ da bir o qədər səmərəli olar. Təhsilin hansı səviyyədə olması isə dövlət tərəfindən onun minimum standartlarının müəyyən edilməsi ilə bağlıdır.

Cəmiyyətin mədəni həyatında iştirak hüququnun bağlı olduğu digər hüquqlardan biri də, ana dilindən istifadə hüququnun olmasıdır. Yəndə də, yuxarıda qeyd olunan 2001-ci il Bəyannaməsinin 5-ci maddəsində cəmiyyətin mədəni həyatında iştirak hüququnun realizəsinin təmin edilmə formalarından biri kimi hər kəsin əsərlərini seçdiyi dildə, xüsusən də, ana dilində yaratmaq və yaymaq hüququna malik olması vurğulanmışdır. Qeyd olunan məsələ ilə bağlı, Azərbaycan Respublikasının Konsitusiyasında da, müvafiq maddələr vardır. Belə ki, Konstitusiyanın 45-ci maddəsi ana dilindən istifadə hüququ ilə bağlıdır. Həmin maddədə hər kəsin ana dilindən istifadə hüququnun olmasının və hər kəsin istədiyi dildə təbiyə və təhsil almaq, yaradıcılıqla məşğul olmaq hüquqlarının olması bildirilir. Yaradıcılıq azadlığının realizəsi isə mədəni həyatda iştirakla təmin olunur.

Cəmiyyətin mədəni həyatında iştirak hüququ insan hüquqlarının klassifikasiyasında mədəni hüquqlar kateqoriyasına daxildir. Bu baxımdan cəmiyyətin mədəni həyatında iştirak etmə hüququ ilə mədəniyyət hüququ birbaşa əlaqədədir. Qeyd olunan əlaqənin aydınlaşdırılması üçün mədəniyyət hüququ dedikdə nəyin nəzərdə tutulduğunu aydınlaşdırmaq vacibdir. Mədəniyyət hüququ (right to culture) beynəlxalq normalarda ümumi hüquq kimi ifadə olunur. Belə ki, həm 1966-cı il Paktında, həm də, 1948-ci il Bəyannaməsində, eləcə də, digər beynəlxalq sənədlərdə mədəniyyət hüququ özündə şəxsin mədəni həyatda iştirak və mədəni sərəvətlərdən istifadə hüququ ilə yanaşı, həmçinin elmi tərəqqidə iştirak və elmi yaradıcılıq fəaliyyətini ehtiva edir və bu hüquqlar birlikdə mədəniyyət hüququ (right to culture) adı altında təhlil olunur. Azərbaycan Respublikasının Konsitusiyasında isə mədəniyyət hüququ nisbətən fərqli şəkildə qeyd olunmuşdur. Belə ki, Konstitusiyanın 40-cı maddəsi mədəniyyət hüququ adlandırılır. Həmin normada hər kəsin:

1) mədəni həyatda iştirak etmək, mədəniyyət təsisatlarından və mədəni sərəvətlərdən istifadə etmək hüququnun olması

2) tarixi, mədəni və mənəvi irsə hörmətlə yanaşmalı olması, ona qayğı göstərməsi, tarix və mədəniyyət abidələrini qorunmalı olması qeyd olunur.

Göründüyü kimi Azərbaycan Respublikasının daxili qanunvericilik normaları mədəniyyət hüququnu beynəlxalq normalarda qeyd olunan formadan daha fərqli formada təhlil edir. Beynəlxalq normalarda mədəniyyət hüququ daha geniş mənada ifadə edildiyi halda, AR Konstitusiyası nisbətən dar mənada istifadə etmişdir. Bununla belə mədəni həyatda iştirak etmə hüququnun mədəniyyət hüququnun tərkibində olması cəmiyyətin mədəni həyatında iştirak hüququ ilə mədəniyyət hüququnun birbaşa əlaqəli olmasını göstərir. Qeyd olunan 2 hüquq ayrı-ayrı dövlətlərin qanunvericiliyində müxtəlif formalarda bir-birindən ayrı və ya birlikdə təhlil olunsada, mahiyyət etibarlı ilə eyni mənəni ifadə edir və hər 2 hüquq qarşılıqlı əlaqədədir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 51-ci maddəsi yaradıcılıq azadlığına aiddir. Qeyd olunan maddə hər kəsin yaradıcılıq azadlığının olmasını və dövlət tərəfindən ədəbi-bədii, elmi-texniki və başqa yaradıcılıq növlərinin azad şəkildə həyata keçirilməsinə dövlət təminatını ifadə edir. Yaradıcılıq azadlığının mahiyyəti ilə bağlı Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi ilə beynəlxalq normalar arasında müəyyən qədər fərqlilik var. Belə ki, yuxarıda sadalanan beynəlxalq sənədlər də, daxil olmaqla bir sıra beynəlxalq kovensiya və bəyannamələrdə yaradıcılıq azadlığı cəmiyyətin mədəni həyatında iştirak etmə hüququnun bir komponenti kimi çıxış edir. Qeyd olunan məsələ BMT-nin İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitəsi də 21 nömrəli Şərhində də (Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Right of everyone to take part in cultural life (art. 15, para.

1 (a), of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 2009) öz təsdiqini tapır. Belə ki, həmin şərhədə cəmiyyətin mədəni həyatında iştirakının 3 forması göstərilir ki, bunlara iştirak, əlyetərlik və töhvə aid edilir. Komitənin şərhində töhvə dedikdə müxtəlif istiqamətlər üzrə yaradıcılıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Komitə tərəfindən verilən şərhədə yaradıcılıq fəaliyyəti mədəni həyatda iştirak etmənin bir komponenti olduğu üçün bu baxımdan hər bir yaradıcılıq fəaliyyətini mədəni həyatda iştirak kimi hesab edə bilərik. Belə olan halda milli qanunvericiliklə beynəlxalq normalar arasında uyğunsuzluq əmələ gəlir. Çünki yuxarıda da, göstəriləyi kimi AR-nın Konstitusiyası qeyd olunan 2 məsələni ayrı-ayrılıqda qəbul edir. Mədəni həyatda iştirak etmə mədəniyyət hüququnun öz tərkibində göstəriləyi halda, yaradıcılıq azadlığı isə ayrıca konstitusion bir azadlıq kimi göstərilmişdir.

Yaradıcılıq azadlığını və cəmiyyətin mədəni həyatında iştirak etmə hüququnu əlaqəli şəkildə təhlil etdiyimizdə hər iki hüququn əslində bir-birindən asılı olduğu açıq şəkildə görsənir. Belə ki, yaradıcılıq Konstitusiyaya tərəfindən şəxsə verilmiş azadlıqdır. Bu azadlığın realizə edilib-edilməməsi şəxsin öz subyektiv mülahizəsidir. Şəxs isə yaradıcılıq azadlığını həyata keçirdiyində dolayı yolla elə cəmiyyətin mədəni həyatında iştirak etmiş olur. Bu baxımdan da, Konstitusiyada nəzərdə tutulmuş ədəbi-bədii və elmi-texniki yaradıcılıq fəaliyyətini (AR Konstitusiyaya 51-ci maddə) həyata keçirən şəxs cəmiyyətin mədəni həyatında iştirak etmiş olur.

Yuxarıda sadalanan hüquq və azadlıqların ardıcılıqla həyata keçirilməsi yekunda əqli mülkiyyət hüquqlarının əmələ gəlməsinə gətirib çıxarır. Belə ki, yaradıcılıq hüququnu həyata keçirmək istəyən şəxs elmi-ədəbi və ya elmi-texniki olmaqla müxtəlif fəaliyyət sahələri ilə məşğul ola bilər, bunun yekununda isə şəxsin əqli mülkiyyət hüquqları əmələ gəlir. Bütün qeyd olunan bu proses mədəniyyət hüququnun tərkibində cəmiyyətin mədəni həyatında iştirak hüququnun realizəsidir. Konstitusiyanın 30-cu maddəsində müəlliflik, ixtiraçılıq və əqli mülkiyyət hüququnun başqa növlərinin qanunla qorunmasına təminat verilməsidir. Əqli mülkiyyət hüququ ilə cəmiyyətin mədəni həyatında iştirak hüququnun arasındakı əlaqəni isə Konstitusiyanın 30-cu maddəsində sadalanan hüquqların anlayışını müəyyənləşdirdikdə görə bilərik. Daxili qanunvericilik normalarında əqli mülkiyyət hüququnun anlayışı verilməsə də, həm Konstitusiyanın 30-cu maddəsində, həm də, “Əqli Mülkiyyət Hüquqlarının təminatı və Piratçılığa Qarşı Mübarizə Haqqında AR Qanununun” 1.0.1-ci maddəsində əqli mülkiyyət hüququ (ları) dedikdə onun obyektləri sadalanır. Konstitusiyanın müvafiq maddəsində əqli mülkiyyət hüququnun birinci növü kimi müəlliflik hüququ qeyd olunur ki, “AR-nın Müəlliflik Hüququ və Əlaqəli Hüquqlar Haqqında Qanununun” 1-ci maddəsində müəlliflik hüququ kimi elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinin yaradılması ilə əmələ gələn münasibətlər nəzərdə tutulur. Əqli mülkiyyət fəaliyyətinin digər növü olan ixtiraçılıq isə (Patent haqqında AR Qanunu 25 iyul 1997) ixtira, faydalı model və sənaye nümunələrinin yaradılmasıdır. Qeyd olunan qanunun məzmununu təhlil etdiyimizdə görə bilərik ki, ixtiraçılıq fəaliyyəti birbaşa olaraq elmi-texniki yaradıcılıq hesab olunur. Sadalananları ümumi şəkildə təhlil etdiyimizdə qeyd edə bilərik ki, əqli mülkiyyət hüquqlarını həyata keçirən şəxs həmçinin, öz yaradıcılıq azadlığını realizə edir ki, bütün bu qeyd olunan proses şəxsin cəmiyyətin mədəni həyatında iştirak etmə hüququnun bir formasıdır.

Nəticə

Yuxarıdakı təhlili ümumiləşdirərək qeyd edə bilərik ki, yaradıcılıq azadlığının bir forması kimi istər əqli mülkiyyət fəaliyyəti, istərsə də, digər növ yaradıcılıq fəaliyyətləri öz əsasını şəxsin mədəni həyatda iştirak etmə hüququndan götürür. Əlavə olaraq Konstitusiyada bu hüquqların hamısı mədəniyyət hüququnun tərkib hissəsi kimi göstərilir. Əlbətdə ictimai münasibətlərin sonrakı inkişafı əqli mülkiyyət hüquqlarının əhatə dairəsinin daha da genişlənməsinə səbəb olmuş və əqli mülkiyyət hüququnun müxtəlif yeni sahələrinin yaranmasına yol açmışdır. Bununla belə əqli mülkiyyət hüququ ilə mədəni həyatda iştirak hüququnun əlaqəsi qalmaqdadır. Dolayısı ilə cəmiyyətin mədəni həyatında iştirak hüququna AR Konstitusiyası ilə təminat verilməsi də, bu sahədə fəaliyyəti daha da, stimullaşdırır və onun inkişafına yol açır.

Ədəbiyyat

1. Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Right of everyone to take part in cultural life (art. 15, para. 1 (a), of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 2009
<http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=4slQ6QSmIBEDzFEovLCuW1a0Szab0oXTdImnsJZZVQc5ReG9hKvddWC2ML5U76E63nT%2BeY%2BtmSVIRS0ynN0q4EDmpjJye7rC1DxEtC%2FGxx7WLBcmnxGwpWSXy0fmmHDS>
2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası 12 noyabr 1995
3. Patent haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu 25 iyul 1997

Rəyçi: **h.f.d. G.Rzayeva**

Göndərilib: 14.03.2021

Qəbul edilib: 22.03.2021